

378(082)
Ф 79

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. ДРАГОМАНОВА
ФУНДАЦІЯ ім. ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
МІСЬКИЙ ТА ЖОВТНЕВИЙ РАЙОННИЙ ВІДДІЛИ
НАРОДНОЇ ОСВІТИ м. КРИВОГО РОГУ

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА
УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції)

частина II

КИЇВ—КРИВИЙ РІГ

1996 р.

10. Прочитайте приказки.

У жука меду не добудеш.

Комар, як ворон: де сяде, там і клює.

І комарі кусають тільки до пори.

Блоха кусає, а за що — не знає.

Там муха сідає, де рану чує.

Осіння муха боляче кусає.

Про що йдеться у кожній приказці? Пригадайте інші приказки, загадки, віршики про корисних і шкідливих комах.

Працюючи разом з учнями над завданням, вчитель допоможе їм не лише розширити та збагатити знання про різні сфери життя, а й удосконалити пізнавальні дії, вчитиме розрізняти незвичне в очевидному, вироблятиме навички вибору дій, прилучатиме школярів до скарбниці народної мудрості, розвиватиме пізнавальні інтереси, і в підсумку — досягатиме якісних кінцевих результатів навчання.

В. Ф. ОЛИНИК, канд психол. наук,

м. Кривий Ріг

УКРАЇНСЬКА ДУША. ФАКТИ. ПРОБЛЕМИ. РОЗДУМИ.

У час розбудови України, її державного, культурного і духовного відродження особливо загострюється проблема української ментальності. Це напрямок думок, сукупність умовних навичок і духовних настанов, притаманних окремій людині або суспільній групі; тобто спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу, за думкою В. Храмової, «хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світбачення» (6, с. 4).

Становлення України, її економіки, освіти, науки, культури неможливе без врахування особливостей національної психології. Щоб будувати державу не за зразком західноєвропейських країн, США та ін., а «адекватну нашій вдачі», по-перше, необхідно знати, **хто ми є**. Як зазначав Ю. Липа (2, с. 176) уміти збудити енергію одиниці, гармонійно сполучити з енергією цілої раси і дати ритм постійної продуктивності цілої державної збірності — це одночасно і організація праці, і утримання на належному рівні морального обличчя.

Психологічні особливості української раси на основі розвитку культур на території України розглядає Ю. Липа

(2, с. 39—246). Ця культура осіла, хліборобська, розвинута політично, із власними правами і моральними нормами, з традиціями, що не перериваються до наших днів. Крім хліборобської культури, треба відзначити півмандрівне життя чумаків, яке «наклало свою сувору печатку на їх особистість»: «Чумаки переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким презирством; у всій його поведінці повно самоповаги. В ньому завжди є іронія, і він завжди готовий розважити жартом товариство, не тратячи власної гідності» (2, с. 89) Чумацтво, мандрівне групове купецтво, — це, за думкою Ю. Липи, такий же самий вислів духа української раси, як і хліборобство, як і своєрідна військовість — козацтво.

Поняття «козак» стало висловом ідеалу людини — українця. В цьому понятті — пошана до вільної і сильної людської одиниці. Українське козацтво було духовною елітою рідного народу. Про козацьку Україну, лицарську духовність козаків знав світ (Ю. Руденко, А. Лотоцький, Я. Новицький, О. Любар, Д. Федоренко та ін.):

Розглядаючи історичну долю української раси, Ю. Липа розкриває особливості психології її представників. В українській расі, відмічає він, майже нема великих людей, експериментаторів, типу Наполеона, чи Петра I, чи Джингісхана, виразників цілком чужих для свого оточення ідей. Українські герої — це висловники туги і праці багатьох поколінь. «Їхня особиста творчість — це завжди тільки одна сильна мелодія, що вплітається в потужний спів нації» (2, с. 45—46).

Цікаве у Ю. Липи тлумачення так званого українського консерватизму: консервувати — це не значить затримувати, це постійно поправляти **незнищуючи**. Консерватизм вимагає сталої уваги до того, що вже збудовано, і **обережного** впровадження нового будівельного елемента» (2, с. 153).

Особливості історичного розвитку українського народу, складні умови для виживання зумовили й особливості характеру українця. О. Ставровський вважає, що це найскладніший характер серед інших народів. Дуже нелегко прийти українцю до якогось певного рішення. Ця нерішучість пояснюється тим, що українець може підійти до якоїсь події чи справи з кількох боків однозначно. Але коли він прийшов до певного висновку, тоді й чужа думка, і обставини мало впливають на нього. Цю рису характеру часто називають «українською упертістю», але це не зовсім так. Увага до дійсності, вміння проаналізувати ситуацію, обережність у прийнятті рішення «допомогли виробленню в ук-

раїнців спритності, стриманості, що переходить у зручну хитрість, а не раз розвиває дипломатичні здібності» (5, с. 162).

Те, що українець сприймає життя в його складності і суперечностях, вносить філософський відтінок в мислення українця. І там, де природа щось не дала, (за О. Ставровським, «природні недотягнення людської натури») українець покриває легким оптимістичним скептизмом» («тонким українським гумором»). (там же).

Роблячи підсумок висловів істориків, філософів, письменників про особливості українського характеру, можна відзначити, що в них виражено переконання, що все найважливіше з людських почувань є в українських людях, що найвищі і найважливіші здобутки людства зростали і зростатимуть в українській расі і що єдина доцільна дорога для української одиниці до висловлювання себе є лише в українській духовності.

Патріотизм українців непомітний. Про Україну і свій патріотизм українець взагалі не любить говорити. Поняття Батьківщини, Краю для українця — це перш за все поняття Родини, Хати, Дому. Найважливішою прикметою відчуття серединності своєї нації в українця — є прагнення до захисту свого рідного, своїх вірувань і святощів. Найкращу формулу психології українця, української нації дав М. В. Гоголь: «Україна — це все, що тільки є на світі». (2, 169).

За однастайною думкою багатьох дослідників, українська психічна структура відрізняється емоційно-чуттєвим характером. Це відзначав і професор Є. Онацький (5, с. 36): «Емоційність — великий дар Божий, але в наших невмілих руках цей Божий дар перетворився в Божу кару». Цю думку пояснює В. Храмова. Висока українська емоційність, чутливість та ліризм, що виявляється в естетизмі українського народного життя і обрядному м'якому гуморі тощо визначає людяність і є основою творчості. Але сила емоційного мрійництва зменшує роль раціонально-вольового компоненту психіки. Замість дієвості, активної боротьби за оптимальне розв'язання наболілих громадсько-політичних і культурних проблем українці «топчуться в настроях». Поетичність, відпочинок особистості в мріях переходить інколи у втечу до затишку (5, с. 10; 2, с. 174). Така втеча від соціальних проблем, за думкою Ю. Липи, особливо небезпечна зараз, тому, що це втеча від України, «втеча в хаос, в історію одиниць..., це втеча в безсилля», (2, с. 174).

Генетичне пояснення української психіки дає О. Кульчицький, вказуючи на такі чинники: 1) расовий, 2) геогра-

фічний, 3) історичний, 4) соціологічний, 5) культурно-морфічний, 6) доглибинно-психічний.

1. Сутність першого чинника полягає в особливостях українського етносу (Етнос в вузькому розумінні є усталена сукупність людей, яка склалася історично і має загальні, відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, і психіку, а також свідомість своєї єдності і відмінності від усіх інших подібних утворень (самосвідомість), що фіксується в самоназві (етнонімі).

2. Суть другого чинника в географічному положенні України, яке характеризується «хвилястою м'якістю лісостепу, безкрайньою далечинню степу». І це формує почуття любові до безконечного, абсолютного.

3. Постійна загроза смерті, випадковість, терпіння в житті вели до двох типів реакції: авантюрно-козацького і відступом у себе, звуженням сфери контактів зі світом.

4. Для української нації характерна в основному селянська структура, малі соціальні групи-спільноти (звідси чуттєва близькість). Цим спільнотам властиві рефлексивні настанови, спрямовані на самозаглиблення, самопізнання.

5. Периферичність України щодо Західної Європи. Три великі хвилі ідей «європейського духу» доносилися до України послабленими, із зміневою спрямованістю як результат інтенсифікації внутрішнього життя. Це римський католицизм (ідея порядку, життя і мислі), ренесанс (відродження людської особистості), просвітництво (культ науки).

6. Доглибинно-психічний фактор. Це найхарактерніший архетип (колективне несвідоме). Як вважає К. Г. Юнг, воно формується із залишків та прослідків сумісних переживань етногрупи як певні неусвідомлювані реакції на постійно відтворювані специфічні умови її існування. За О. Кульчицьким, найхарактерніший архетип українського колективного несвідомого є тип ласкавої, плодючої Землі, співжиття хліборобського народу з доброю ненькою-Землею. Тому в українця немає агресивної активності, а є м'яка споглядність. Активно-рефлексивна настанова українця значною мірою спрямована на насолоду життям, пошук кращого світу як компенсацію за дійсність, за реальний світ (5, с. 12—13). За висловом М. Шлямкевича, результатом цього є «втеча від життя в душу і долю». (5, с. 16). Проте за нашого часу В. Храмова вважає вище названі фактори небезпечними. Багато чинників змінилося. Геопсихічний: екологічна криза України, сплюндрованість і загибель родючого чорнозему, трагедія Чорнобиля, отруєння хімікатами та радіонуклідами річок, озер формують сьогодні активну на-

станову на дійове забезпечення косволюції системи людина-природа як імперативу біологічного виживання українця. Інакше тлумачить В. Храмова і дію історичного чинника. Довголітня неволя не вбила потягу до волі. Ідея самостійності, незалежності, демократизму невмирущі на Україні, вони глибоко вкорінилися в її душі. Волелюбність українців підтверджують і національно-визвольна боротьба, що не припинялася протягом віків, і її сьогоднішня, і та рішучість, з якою вона відстоює свій державний суверенітет, духовне відродження, рідну мову! Більш глибоко розглядає В. Храмова і роль доглибинно-психічного. Позитивне доглибинно-психічне забезпечення діяльності психіки як цілісної саморегульованої системи свідомих і несвідомих процесів. Це дає можливість продуктивно використовувати енергію всієї психіки, що принципово розширює її можливості, створює умови для особливого творчого процесу, який затверджується інтуїтивним прозрінням.

Дуже цікаві, на наш погляд, щодо особливостей соціальної спрямованості психіки українців спостереження Б. Цимбалістого. Аналізуючи структури українського родинного життя, він вказує на одну особливість — на становище в ній жінки, зокрема жінки-матері. Майже вся ефективна влада належить в сім'ї матері. Роль батька часто зводиться лише до покарання дитини. Тому діти наслідують типові для жіночої свідомості норми поведінки, характер моралі, настанову до життя. Звідси — відносна байдужість до загальнодержавних інтересів. Дитина, скоряючись силі, внутрішньо бунтує, а то й ненавидить батька; тому цілком природно є недовіря, ворожість до влади взагалі. І тому, коли вона занепадає, майже завжди наступає анархія!

Ставлячи перед собою завдання розбудови нації і держави, найголовнішим, за думкою авторів «Програми комплексної соціально-економічної реформи України (4, с. 25) необхідно визнати відродження суспільної — і найперше — національної самосвідомості. Першочерговим завданням у галузі національної самосвідомості є розробка і утвердження національної ідеї: українець мусить гордитися, що він **українець**. Однією з «хвороб» нашої самосвідомості автори «Програми» вважають комплекс «національної неповноцінності або меншевартості». Вони відмічають два різновиди цього комплексу. Суть першого: майже відверте визнання за собою цієї неповноцінності (українці без чужого керування ні на що не здатні). Другий, навпаки, полягає у «синдромі компенсування» (Більшість культурних надбань людства приписується своєму народові).

Для подолання комплексу неповноцінності, для національного відродження народу поряд з проміжною науковою і просвітницькою роботою, виданням історичних і популярних творів, серійним виданням художніх творів з історії України, важливим завданням мусить стати «виховання нової генерації носіїв національного духу і національної еліти, за висловом Д. Донцова (1, с. 35) «провідної верстви». Саме еліта є носієм національної ідеї і фактором, цементуючим націю. Кого ж можна віднести до національної еліти? Насамперед — це так званий «правлячий» (управлінський) клас; по-друге, це наукова і творча інтелігенція, представники тих прошарків, які у своїй діяльності піднімаються до широких загальнонаціональних ідей. Д. Донцов зупиняється на психологічній характеристиці «провідної верстви» народу, в якій втілюється дух, оживляючий суспільство. Греки і римляни, як відмічає Д. Донцов, розрізняли три прикмети керуючої «верстви»: благородність, мужність і розум.

Тому, коли ми говоримо про українське національне відродження, то перш за все, маємо на увазі зростання національної духовності, національної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. — Дрогобич: Відродження, 1991. — С. 135—238.
2. Липа Ю. Призначення України. — Львів: Просвіта, 1992. — С. 270.
3. Павленко В. Н., Таглин С. А. Введение в этническую психологию. — Харьков: ХГУ, 1992. — С. 108.
4. Програма комплексної соціально-економічної реформи України / Розбудова держави. — № 4. — 1993. — С. 25—26.
5. Українська душа. — К.: Фенікс, 1992. — С. 25—26.

М. П. ТРОФАНОВА

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ Й САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦІПЛІН

Система вищої освіти — це одна з основних форм соціалізації особистості. Як зазначено в Державній національній програмі «Освіта» (К., 1992. — С. 16) вона забезпечує фундаментальну, загальнокультурну, практичну підготовку фахівців, формування інтелектуального потенціала